

УДК 821.161.2 «19»

АРТЕМЕНКО Людмила – кандидат філологічних наук, професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін, викладач української мови та літератури, Фаховий медичний коледж КЗВО «Рівненська медична академія», вул. М. Карнаухова, 53, Рівне, 33018, Україна (rollld@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6653-3043>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.2>

Бібліографічний опис статті: Артеменко, Л. (2021). Предметно-образна концептосфера «поет» у поетологічному дискурсі української поезії ХІХ–ХХ століть. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 47, 19–24. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.2>

ПРЕДМЕТНО-ОБРАЗНА КОНЦЕПТОСФЕРА «ПОЕТ» У ПОЕТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Анотація. Метою статті є аналіз і систематизація поетологічних уявлень митця щодо предметно-образної концептосфери «поет», еволюції її жанрово-тематичної модифікації впродовж основних етапів історичного розвитку літератури.

Теоретико-методологічною основою статті послуговували історико-літературний, культурно-історичний, компаративний, загальнонаукові методи філологічного аналізу (систематизація, узагальнення, синтез тощо).

Об'єкт дослідження – поетичні твори українських митців, у творчості яких найбільш яскраво й послідовно продемонстровано тематичний зв'язок із поетологічною художньою тематикою, зокрема твори поетів ХІХ–ХХ ст. Предмет дослідження – специфіка художньо-поетичної реалізації предметно-образної концептосфери «поет», виявленої в площині ідейно-тематичних і жанрово-стильових стратегій українських поетів ХІХ–ХХ ст., теоретичних принципів художньої організації поетологічного ліричного дискурсу, специфічних прийомів його поетики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в розвідці систематизовано сукупність головних семантичних моделей відтворення поетологічних уявлень українських митців ХІХ–ХХ ст. щодо предметно-образної концептосфери «поет».

Унаслідок проведеного дослідження встановлено таке:

1) основними елементами предметно-образної концептосфери художніх уявлень митця щодо поетологічного дискурсу є уявлення про поета, поетичну творчість, літературні й технічні засоби словесного вираження;

2) суттєву частку реінтерпретації образно-предметної площини «поет» у творчості українських поетів ХІХ–ХХ ст. займають міфологічні образи суб'єктів поетичної творчості;

3) в українській поетологічній ліриці ХІХ–ХХ ст. не менш важливим і суттєвим компонентом є також літературно-історична реінтерпретація образу поета.

Ключові слова: поетологія, тема митця і мистецтва, міфологія, поезія, раціоцентризм.

ARTEMENKO Liudmyla – Candidate of Philological Sciences, Professor at the Social Sciences and Humanities Department, Lecturer in Ukrainian Language and Literature, Professional Medical College of Public Higher Educational Institution “Rivne Medical Academy”, 53 Karnaukhova str., 33018, Rivne, Ukraine (rollld@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6653-3043>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.2>

To cite this article: Artemenko, L. (2021). Predmetno-obrazna kontseptosfera «poet» u poetolohichnomu dyskursi ukrainskoi poezii XIX–XX stolit [“Poet” subject and image conceptosphere in the poetological discourse of Ukrainian poetry in XIX–XX centuries]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia “Filolohiia” – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 47, 19–24. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.2> [in Ukrainian].

“POET” SUBJECT AND IMAGE CONCEPTOSPHERE IN THE POETOLOGICAL DISCOURSE OF UKRAINIAN POETRY IN XIX–XX CENTURIES

Summary. *The purpose of the article is to analyze and systematize the poetological perceptions of an artist regarding the “poet” subject and image conceptosphere, the evolution of its genre and thematic modification over the key stages of the historical development of literature.*

As its theoretical and methodological background, the article uses historico-literary, cultural and historical, comparative, as well as general scientific methods of philological analysis (systematization, generalization, synthesis etc.).

The object of research is the poetical works of Ukrainian artists whose creative work most vividly and consistently demonstrate thematic connection with poetological artistic subject matter, in particular, the works of XIX–XX century poets.

The subject of research is the specific features of artistic and poetical realization of the “poet” subject and image conceptosphere exposed through the lens of the conceptual and thematic and genre and stylistic strategies employed by Ukrainian poets of XIX–XX centuries, theoretical principles of artistic organization of poetological lyrical discourse, the specific techniques of its poetic matter.

The scientific novelty of the obtained results lies in the research’s systematization of the assembly of basic semantic models of displaying poetologic ideas of Ukrainian artists of the XIX–XX centuries pertaining to the “poet” subject and image conceptosphere.

The conducted research helped establish that:

1. The basic elements of the subject and image conceptosphere of an artist’s artistic ideas of poetologic discourse are the ideas of a poet, poetry writing, literary and technical means of verbal expression.

2. An essential part of reinterpretation of the image and subject of the plain “poet” in the creative activity of Ukrainian poets of XIX–XX centuries is occupied by mythological images of the subject of poetry writing.

3. An equally important and substantial part of the Ukrainian poetological lyrics of XIX–XX centuries is also played by the literary and historic reinterpretation of the poet’s image.

Key words: *poetology, the topic of artist and creativity, mythology, poetry, ratiocentrism.*

Постановка проблеми. Важливим складником тематичного діапазону сучасної європейської та української поезії варто визнати поетологічну семантику, співвідносну зі специфічним художнім дискурсом, у якому предметом авторської творчої рецепції є тема митця та мистецтва. Дослідження поетологічної семантики загалом і його художньої концептосфери зокрема належить сьогодні до актуальних теоретичних питань літературознавчої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення теоретичного кола проблем поетологічної семантики ліричних творів у сучасному літературознавстві лише розпочинається. До аналізу окремих її питань зверталися такі зарубіжні літературознавці, як А. Вежбицька, Х. Вайнріх, С. Мюллер-Зетельман, Х. Шлаффер, Л. Хатчен (етапи розвитку й закономірності художньої еволюції поетологічної лірики), О. Анциферова, Т. Пахарева (проблеми вивчення літературної саморефлексії), Д. Бак (історія та теорія літературної само-

свідомості), М. Грінцер (поетологічні аспекти ранніх етапів розвитку європейської літератури), М. Дмитренко, І. Латипова (міфологеми творчих саморефлексій митців), С. Бройтман, О. Ладохіна, С. Жиляков (жанрові аспекти поетичної поетології), а також окремі українські дослідники: І. Лучук (рефлексія особливостей поетичного мистецтва в творчій свідомості українських митців, методологічні проблеми поезієзнавства тощо), В. Папушина (рецепція античної міфології в поезії українського й російського символізму), В. Пуліна (естетичні позиції в культуротворчості Пантелеймона Куліша), О. Рисак (проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.), С. Руссова (типологія образу автора в ліричному тексті), О. Юферева (поезія в системі метакатегорій) та ін. Водночас у вітчизняному літературознавстві помітно бракує праць, присвячених узагальненню власне теоретичних аспектів поетологічної семантики, специфіки її вияву у творчості українських поетів.

Мету статті вбачаємо в дослідженні специфіки художнього вияву предметно-образної концептосфери «поет» у поетологічному дискурсі української поезії ХІХ–ХХ ст.

Головне завдання роботи полягає в систематизації й характеристиці теоретичних моделей міфологічної та літературно-історичної реінтерпретації постаті поета в українській поезії ХІХ–ХХ ст.

Виклад матеріалу. Предметно-образна концептосфера охоплює спектр художніх уявлень митця про базові концепти поетологічного дискурсу – 1) поета, 2) поетичну творчість, 3) літературні й технічні засоби словесного вираження. У площині концептосфери увиразнена автором семантика поетичної творчості набуває відповідного художнього вияву у формі таких предметних уявлень, які образно конкретизують і деталізують тематичну спрямованість авторської поетологічної рефлексії.

Образно-предметну площину концептосфери «поет» сформовано з міфологічних і літературно-історичних художніх реінтерпретацій постаті поета, а також тих міфологічних персон, яких умовно можна вважати суб'єктами поетичної творчості.

1-1. Міфологічні образи суб'єктів поетичної творчості.

Серед міфологічних образів – суб'єктів поетичної творчості – пріоритет в українській поетологічній ліриці ХХ ст. належить постаті музи. У художніх рефлексіях українських поетів музу представлено в найрізноманітніших предметно-образних іпостасях і мистецьких ракурсах.

Більшість предметних конотацій пов'язана зі сферою мистецтва та, зокрема, персоніфікованим образом музи як символом поетичного натхнення або поетичної творчості загалом. При цьому образ музи здебільшого постає в схвально-позитивному предметно-емоційному контексті: Леся Українка «До Музи»; Г. Чупринка «До Музи»; П. Филипович «Кому не мріялось, що є незнана Муза...»; М. Доленго «Муза»; М. Терещенко «Муза»; В. Забаштанський «Муза»; Г. Шепітько «Спасибі, Музо, що вручила слово...»; Б. Бойко «Муза, словесна натурниця...».

В окремих випадках образ музи може навіювати поетам і певні негативні асоціації.

Так, не викликає оптимістичного припливу творчої енергії з'ява музи в ліричного героя твору Б.-І. Антонича «До музи»: «Навіщо ти прийшла до мене й застукала в вікно?» (Антонич, 2003, с. 78). Свою неочікувану гостю митець називає «музою, вигнаною за дійсності вузької межі» (Антонич, 2003, с. 79). У ліричного героя іншого Антоничевого твору – «Гострим ножем» – поетичне натхнення асоційоване з ножем, яким поетові розітнули груди. Ю. Коломієць у творі «До Музи» скаржиться на музу, яка більше не помічає поетів. У вірші О. Германової «Муза» богиня поезії полює на молодих поетів і вливає в їхні душі гіркий бальзам. Мисливські асоціації виникають і в ліричній героїні поезії В. Климентовської «А до Музи не можна близько...». Спіймана музою, вона припускає те, що близькість до музи може знівечити душу поета.

Образно-предметні уявлення українських поетів про музу може бути диференційовано й за критерієм їхньої належності до певної сфери людської життєдіяльності:

– соціально-політичної, зокрема за ознакою образного апелювання до контексту громадсько-політичної діяльності (П. Кононенко «До Музи»; І. Франко «До Музи»; О. Олесь «Не плач, о Музо, на труні!..»; С. Черкасенко «Моя муза») або військової сфери (М. Боєслав «Партизанській музі»; Л. Дмитерко «Муза в шинелі»; П. Усенко «До Музи» й ін.);

– географічної, зокрема за ознакою протиставлення міській музи музи сільської (С. Черкасенко «Нашим поетам»; М. Зеров «Чупринчин сад в Оглаві»; В. Базилевський «Ще постачає село поетів...»);

– морально-етичної (Іван Багряний «Комета»; М. Луків «Другові-поету»);

– вікової (Іван Багряний «Мале дівча, моя босенька музо!..»; Г. Світлична «Дівчинка Муза»);

– етнічної (Л. Костенко «Циганська Муза»).

Доволі поширеним в українській поетологічній поезії є також такий мистецький ракурс представлення музи, у якому в різних асоціативних варіаціях ідеться про ту або ту її жіночу іпостась. Мотив дружніх обіймів із музою прочитуємо в поезії О. Кобеця «До Музи». Порівняння музи із земною жінкою, зокрема коханою, наявне у вірші Б. Пав-

лівського «Прийшла до мене світла Муза». «Шукав музу, а втратив – дружину», – скаржитья ліричний герой поезії Р. Расевича «Шукав музу...» (Расевич, 2009, с. 78). Музу як коханку зображено в однойменному творі М. Осадчого.

Мотив жіночої іпостаси музи з дещо несподіваною інтерпретацією подає в поезії «Чи справді необхідно, щоб жінка була мужня?» й Ліна Костенко:

*Чи й справді необхідно,
щоб жінка була мужня?
Спасибі вам, спасибі за цей пріоритет.
Поетам всіх віків була потрібна Муза.*

А жінці хто потрібен, якщо вона – поет?

(Костенко, 1989, с. 79).

У сукупності міфологічних образів – суб'єктів поетичної творчості – в українській поетологічній ліриці доцільно виокремити образи Аполлона (С. Гординський «Ліра і лук»); Орфея (Леся Українка «Орфееве чудо»; О. Маковей «Орфей і Геврідика»; М. Орест «До Орфея»; В. Вовк «Орфей»; В. Базилевський «Орфей»; Б. Рубчак «Орфееві»; М. Приходько «Нічна розмова з Орфеем»); Еола (Г. Чупринка «Еол»); Бояна (Г. Чупринка «Славетна могила»; П. Воронько «Ось тут Боян сидів. Він тут сидіти мусив...»).

Доволі часто українські поети звертаються й до міфологічного образу крилатого коня поезії Пегаса, щоправда, останній викликає в митців здебільшого комічну поетологічну рефлексію (Бабай «Пегас»; Ю. Клен «Знекульбачений Пегас»; Л. Дмитерко «Усіх чекає неминучість...»; Л. Забашта «Я думала, що немінна була...»; М. Руденко «Мій Пегас», «Будні Пегаса», «Березовий Пегас»; П. Перебийніс «Ой, Пегасе, Пегасе...»; Б. Жолдак «Вибрики Пегаса»; Г. Шепітько «Скільки сил тримаю Пегаса за вуздечку...»; С. Білохатнюк «Лист без зворотньої адреси»).

1-2. Літературно-історичні образи поета.

Суб'єкти поетичної творчості в українській поетологічній ліриці – це не постаті давньогрецької міфології, а реальні або умовно-реальні літературно-історичні образи поетів. Серед предметно-образних уявлень про особу поета, відтворених у творчих рефлексіях митців, на нашу думку, можна диферен-

ціювати такі чотири семантичні модифікації: поет як історико-біографічний суб'єкт; поет як автобіографічний суб'єкт; поет як рольовий образ; поет як узагальнений образ.

1-2-1. Поет як історико-біографічний суб'єкт.

Історико-біографічний ракурс зображення передбачає художню інтерпретацію образу реального поета – попередника або сучасника автора поетологічного тексту: Б.-І. Антонич «Франко»; Іван Багряний «Миколі Бажанові»; М. Бажан «Гофманова ніч», «Мицкевич в Одесі»; Г. Мазуренко «Гоголь»; Б. Кравців «Миколі Зерову»; В. Лесич «Причинний Рембо»; І. Качуровський «Петрарка», «Овідій»; Б. Олександрів «Петрарка», «Пам'яті Т. Осьмачки»; П. Воронько «Зустріч з Рільке»; М. Братан «Стусова криниця» й ін.

1-2-2. Поет як автобіографічний суб'єкт.

В автобіографічній площині предметно-образних уявлень творчої особистості поета об'єктом поетологічної рефлексії є безпосередньо автор твору, а не сторонній щодо нього митець: Леся Українка «Мій шлях»; М. Зеров «Самоозначення»; М. Семенко «Поезійка про себе»; Б.-І. Антонич «Автобіографія», «Автопортрет»; С. Гординський «Автопортрет»; Бабай «Запаморочення від віршів або слово до себе, самого»; О. Забужко «Літературщина»; Б. Павлівський «У праці дні мої минають»; П. Вольвач «Он розсунув обаполи місто...»:

Мабуть, не модний я. Що ж – я такий, як є.

Звичайно, не такий, щоб гостроту тематик

Міняти на легкий ліричний тріолет,
Проціджений, немов чайок той ароматний.

Люблю я, признаюсь, чутливий, щирий вірш,

Та треба, – то впаду і в політичний нежит
І цензору тоді кров напсую незгірш

Від рідних мазунів, що шкварять марсельськи.

(Гординський, 1997, с. 32–33).

1-2-3. Поет як рольовий образ.

У контексті аналізу поетологічної лірики доволі часто спостерігаємо конструю-

вання образу поета як умовно-реального, або, іншими словами, як рольового. У рольовому тексті образ поета змальовано у фіктивному історико-біографічному ракурсі, позаяк тут він заміщує автора як суб'єкта мовлення поетичного твору, а справжній автор приписує йому слова або дії, які у фактичній реальності не відбувалися: Б.-І. Антонич «Смерть Гете»; Л. Полтава «Генріх Гайне»; Л. Забашта «Монолог чилійської поетеси «Габрієли Містраль»; В. Стус «Останній лист Довженка»; І. Драч «Джон Стейнбек у музеї Тараса Шевченка», «Монолог Сальєрі», «Мовчанка Стефаника»; В. Кордун «Молитва Григорія Сковороди»; І. Андрусак «Микола Зеров. 1937»; А. Анастасєв «Роздуми біля пам'ятника Т.Г. Шевченку»; В. Грабовський «Монолог вісімнадцятирічного Франка» й ін.

1-2-4. Поет як узагальнений образ.

Якщо в перших трьох семантичних модифікаціях предметно-образні уявлення постаті поета мають персоніфіковану реально- або умовно-історичну форму, то остання передбачає звернення до образу поета в його узагальненій, персонально не ідентифікованій іпостасі, як-от у віршах: М. Вороного «Ода до поетів»; М. Зерова «Класики»; А. Малишка «Так живуть на цій землі поети...»; О. Тарнавського «Поет-мистець»; В. Стуса «Еволюція поета»; І. Качуровського «Поет»; Ж. Васильківської «Поетові»; Бабая «105% ліричний поет»; І. Малковича «Традиційний портрет поета»; Г. Чубач «Виняткова винятковість» та ін.

Вукраїнській поетологічній ліриці доволі часто й рольову, й узагальнену постать поета зображують в образі графомана: О. Тарнавський «Віршування»; І. Світличний «Супліка графомана-демократа»; М. Луків «Графоман»; Б. Жолдак «Ніяк себе не зупиню», «Біля прищалу поезії», «Заполяря»; Г. Шепітько «Графомани вирости, зміцніли...»; Є. Титикайло «Віршописці», «Графомани» й ін.

Українська поетологічна лірика представлена також численними зразками метафоричних і символічних художньо-образних уявлень про постать поета, співвіднесених із предметними площинами:

– легендарно-історичної тематики: *пророк* (Леся Українка «Пророк», «Народ пророкові»; С. Черкасенко «Пророк»; Г. Чупринка

«Поет»; Л. Забашта «Пророк»; М. Вінграновський «Пророк»; Д. Луценко «Пророк»); *Боян* (О. Маковей «Боян»; Л. Забашта «На Тарасовій горі», «Князю, князю, гей Бояне...»); Р. Лубківський «Балада про Бояна»; В. Кордун «Славія»); *княгиня* (В. Біляїв «На смерть Оксани Лятуринської»); *царівна* (М. Вороний «Балада моря»); *Жанна д'Арк* (Л. Забашта «Луцька балада»); *конквістадор* (М. Вороний «Ода до поетів»); *аргонавт* (М. Зеров «Аргонавти»);

– літературних і музичних асоціацій: *кобзар* (Х. Алчевська «Кобзарі»; П. Кононенко «Княгиня-кобзар»; Олександр Олесь «Умер кобзар, порвались струни...»); В. Сосюра «Кобзар»; А. Малишко «Кобзарі»; В. Голобородько «Кобзарі»; В. Ілля «Кобзар»); *співець* (Леся Українка «Співець»; С. Черкасенко «Співець-титан»; Г. Чупринка «Гордість співця», Т. Масенко «Співець»); *лірник* (Олександр Олесь «Слухайте лірників, слухайте...»); Г. Чупринка «Лірники»; Б. Павлівський «Лірник»); *каменяр* (І. Франко «Каменярі»; П. Карманський «Великий Каменяр»; М. Терещенко «Каменяреві»; В. Забаштанський «Син каменяря»; Р. Лубківський «Перед каменярем»); *імператор залізних строф* (Є. Маланюк «Напис на книзі віршів»; Ю. Клен «Архистратиг»);

– природного середовища: *птаха* (П. Усенко «Поети»; В. Базилевський «Поет – самотня птаха...»); Б. Олійник «Чотири посвяти безсмертним»); *лебідь* (Х. Алчевська «До Кобилянської»; М. Драй-Хмара «Лебеді»; Л. Полтава «Балада про п'ятого лебедя»; Ю. Клен «Моєму вчителєві Мальярме»); *крук* («В. Герасим'юк «Крук»); *кома́р* (Бабай «Мистець»); *бджола* (Яр Славутич «Як бджоли п'ють нектар, беру слова...»); *квітка* (Х. Алчевська «Пам'яті Насті Грінченко»);

– матеріальної сфери: *археологічна атрибутика* (В. Базилевський «Дві декларації»); *хірургічна атрибутика* (М. Руденко «Поет»); *церковна атрибутика* (М. Дмитренко «Поет – то дзвін...»);

– екзистенційної сфери: *дивак* (Б. Олександрів «На смерть поета»; М. Луків «Вірш із назвою в кінці»; О. Барбак «Поезія це наче магія...»); *чародій* (Л. Забашта «Чаклунка слова»; М. Руденко «Поет»; Б. Жолдак «Запис

у музеї»); *блязень* (П. Карманський «До поета»).

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження встановлено, що предметно-образна концептосфера «поет» в українській поезії XIX–XX ст. представлена численними реінтерпретаційними моделями свого художнього вияву, узагальнюючи які варто відзначити

пріоритетні моделі рецепції як міфологічних образів поетичної творчості, так і різноманітних ракурсів зображення літературно-історичних образів поета. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розширенні кола теоретичних узагальнень, що стосуються предметно-образних сфер поетологічної семантики української лірики XIX–XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

Антонич Б.-І. Велика гармонія : Модерністична поезія XX століття. Київ : Веселка, 2003. 350 с.

Гординський С. Колір і ритми : Поезії. Переклади. Київ : Час, 1997. 479 с.

Костенко Л.В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.

Расевич Р. День прийдешній : поезії, спогади, статті. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 156 с.

REFERENCES

Antonych, B.-I. (2003). *Velyka harmoniia : modernistychna poeziia XX stolittia* [Great harmony : modernistic poetry of the XX century]. Kyiv : Veselka [in Ukrainian].

Hordynskiy, S. (1997). *Kolir i rytmy : Poezii. Pereklady* [Color and rhythms : Poems. Translations]. Kyiv : Chas [in Ukrainian].

Kostenko, L. (1989). *Vybrane* [Selected Works]. Kyiv : Dnipro. [in Ukrainian].

Rasevych, R. (2009). *Den pryideshnii : poezii, spogady, statti* [Upcoming day : poems, memories, articles]. Ternopil : Mandrivets [in Ukrainian].